

Családperspektívák kiegyensúlyozatlan családi struktúrákban nevelkedő fiatalok körében¹

Czibere Ibolya – Nemes-Zámbó Gabriella

CZIBERE IBOLYA: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék –
czibere.ibolya@arts.unideb.hu

NEMES-ZÁMBÓ GABRIELLA: Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és
Társadalompolitika Doktori Program – nemes.zambo.gabriella@arts.unideb.hu

ABSZTRAKT Tanulmányunkban a fiatalok egy speciálisan sérülékeny csoportját, a gyermekvédelmi szakellátásban élő 15–17 évesek családperspektíváit befolyásoló tényezőket vizsgáljuk. Vulnerabilitásukat elsősorban a vér szerinti családból való kiszakadás teszi jelentőssé. A szakellátásban élő fiatalok a különböző otthont nyújtó gondozási formák rendszerében (lakásotthonok, nevelőszülő családok) diverzív társadalmi környezetben, különböző minőségű családstruktúrák között „mozognak”. Tanulmányunkban bemutatjuk ezen struktúrák meg tapasztalásának, a családpótló szinterek (intézményes és nevelőszülő) változásainak és azok különbségeinek lehetséges következményeit a fiatalok családperspektívára és családképükre vonatkozóan. A családperspektívákat kvalitatív módszerekkel, elsősorban félig strukturált interjúkkal és esettanulmányok elemzésével vizsgáltuk. Ennek keretében 46 szakellátásban élő, 15–17 éves fiatallal és szakellátásban dolgozó szakemberrel készült félig strukturált interjú, valamint 6 esettanulmányt dolgoztunk fel a családperspektívák vizsgálata céljából. Kutatásunk legfőbb dimenzióin keresztül a rendszerbe kerülés előtti és a rendszerben töltött idő alatt a társadalmi környezetben meg tapasztalt változásokat vizsgáltuk a családhoz kapcsolódó attitűdök és a családstruktúrára vonatkozó tapasztalatok alapján. A szakellátásban élő fiatalok sebezhetőségének egy meghatározó területén, a családi szinten tapasztalható törések és deficiitek kontextusában mutatjuk be a fiatalok családperspektíváit.

Kulcsszavak: családperspektívák, szakellátás, fiatalok, családi struktúrák, családkép

Family perspectives of youth in unbalanced family structures

ABSTRACT The study examines the influential factors of family perspectives among a specially vulnerable group of youth. The target group is children who live in the child protection system between the ages of 15–17. Their vulnerability is primarily significant due to the break away from their biological family. The varied motions within the child protection system results different and diverse experiences not only in the field of family life but also in the social environment. In the study our aim is to present the experiences and changes of these structural and family-replacer (apartment home and foster families) dimensions together with their impacts on the family perspectives and family ideas of the youth. The family perspectives are examined by qualitative methods, with the analysis of half structured interviews and case studies. Within this framework we processed 46 interviews with youth aged 15–17 and professionals from the child protection system, and also analysed 6 case studies. The study's main dimensions are related to the experienced changes of social environment through the periods of their

¹ A tanulmány megjelenését az EFOP3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 – „Tehetségből fiatal kutató” – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban pályázatból biztosított forrás tette lehetővé.

lives: before and during the child protection system. Therefore we were able to examine these changes in connection with the family attitudes and family structures. Our aim is to represent the vulnerability of this group on the field of the family, especially in the context of deficits and breaks in family life. This allows us to discover the motions of the youth among unbalanced family structures and also the consequences of these motions in connection with their family perspectives.

Keywords: family perspectives, child protection, youth, family structures, family ideas

BEVEZETÉS

Tanulmányunkban a 15–17 éves, gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok családdal összefüggő perspektíváit vizsgáljuk, az általuk a vér szerinti családjukban és az ellátórendszerben megtapasztalt családi mintákon keresztül. A vér szerinti családból történő kiszakadásuk és a különböző otthont nyújtó gondozási rendszerekbe kerülésük azt is jelenti, hogy a saját családi vonatkoztatási rendszereiken kívül megtapasztalnak eddig számukra ismeretlen struktúrákat, kapcsolati és kötődési formákat. A különböző családpótló szinterek formálhatják családképüket, annál is inkább, mert életkori szempontból a legérzékenyebb, a párválasztást megelőző időszakban vannak, sőt olykor már fiatal koruk ellenére szülői szerepekbe (főként anyai szerepekbe) is kerülnek. Kutatási kérdésünk arra irányul, hogy milyen családszerkezeti problémákkal jellemezhető a vizsgált fiatalok családja, és a szakellátási rendszerben töltött hosszú évek alatt milyen számukra ideálisnak tűnő családperspektívák alakultak ki. A kérdés megválaszolásához három családelméleti megközelítés alapján mutatjuk be a témához leginkább illeszkedő családfelfogásokat, majd röviden a családi szocializáció legfontosabb összefüggéseire is kitérünk. Kutatási eredményeink megalapozásaként összefoglaljuk a témánkhoz leginkább illeszkedő megalapozó gyermekvédelmi kutatások irányait és azok eredményeit. Ezen belül kitérünk a szakellátásba kerülés legfontosabb okaira, a traumatikus események vizsgálatának eredményeire, a jövőképkutatások és a rezilienciavizsgálatok összefüggéseire.

A kutatás módszertani ismertetése során a kutatás technikai információi között bemutatjuk a mintát, a kvalitatív kombinált módszertan egyes elemeit, a kutatási dimenziókat, és az eredmények ismertetése során felhasznált másodlagos adatforrásokat. Az elemzés során kitérünk a fiatalok vér szerinti családjában megtapasztalt családelményekre, elsősorban a deficitjes jellemzőkre, amelyek a családból történő kiemelés is eredményezték. A tanulmány záró részében arra keressük a választ, hogy a fiatalok által megélt családelmények és életese-mények hatása hogyan befolyásolja az általuk kialakított családi attitűdöket, a saját maguk számára optimálisnak gondolt családképet. Tanulmányunk zárásaként az eredményeket röviden értelmezzük a humánökológia családi szintet leíró rendszerében is.

CSALÁDELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK

A strukturalista-funkcionalista családértelmezések szerint a család az egész társadalmat alkotó rendszer egyik alrendszere, amely szociális intézményként a társadalom érdekében alapvető funkciókat lát el. A csalárendszerket kiszámítható értékrendszer, hitrendszer és normarendszer jellemzi, funkciói szerint pedig elsősorban szocializációs, reprodukciós, és a családtagok személyiségének stabilizálását biztosító, feszültségoldó feladatokat lát el. A gyermekek felelős-

ségteljes nevelése ebben a rendszerben azt jelenti, hogy a megszületett gyermekeket a szülők kötelesek megfelelő fizikai gondozásban, valamint a társadalmilag szükséges szellemi nevelésben részesíteni. Ugyancsak lényeges a gyermekek anyagi biztonságának megteremtése, de emellett az érzelmi biztonságuk garantálása is (Coontz 2005). Az elmélet egyik legelfogadottabb gondolata, hogy „a családok alapvető közösségi funkciókat betöltő társadalmi intézmények” (Czibere – Molnár 2015: 19). Az interakcionista megközelítés a személyes érintkezésekkel, a társas kapcsolatok viszonyaival foglalkozik. A kölcsönös interakciók alkotják az önálló családot, amelynek részét képezik a családon belüli kommunikációk, a gesztusnyelv és a család tagjainak megnyilvánulásai is. A funkcionista elmélettel szemben az interakcionista iskola azt képviseli, hogy nem létezik standard családszerkezet, minden család a családtagok egymás közötti spontán viszonyára épülő együttműködés. Fiese et. al (2002) eredményei szerint a családidentitás és a tradíciók, amelyek a családok egységét képezik, elsősorban interakciók nyomán jönnek létre, vagyis a folyamatosan bővülő családi kapcsolatrendszerre és a családban kialakult rituálékra épülnek. A család rendszerelméleti megközelítése arra keresi a választ, hogy a család rendszerként hogyan kezeli az információkat, hogyan reagál a problémákra, vagy a krízises helyzetekre, és miként szabályozza a külvilággal fenntartott kapcsolatait. Kantor és Lehr (1975) a család határai irányából értelmezik a rendszert, de fontos szempontnak tekintik a családtagok közötti közelség-távolság kérdését is. Broderick (1993) mint az egyik legnevesebb képviselő pedig fontosnak tartja rendszerszerűen vizsgálni azt is, hogy a családi rituálék hogyan képesek fenntartani a családidentitás-tudatot. Crouter és Booth (2003) a rendszerelmélet családokat értelmező legújabb irányzatának tekinti, hogy képes nem csupán a szülők gyermekekre gyakorolt hatásának vizsgálatára, de a gyermekek által a család működésére kifejtett hatásokat is értelmezni.

A család az egyén számára a „valahová tartozás” közege. Tradíciókat és családi emlékeket őriz, azonosságtudatot ad, az öntudat és az énképfejlődés megkerülhetetlen színhelye (Czibere – Molnár 2015). Az egyén családi tapasztalatai és kapcsolatai rendkívül erősen hatnak azonosságtudatára. A kisgyermekek számára a szülők, de a testvérek és a rokonság is fontos szerepet játszanak, ők töltik be a legbefolyásosabb szerepet, azok a válaszreakciók, amelyeket tőlük kapnak, határozzák meg leginkább az énképük fejlődését. A család a leghatásosabb személyiségformáló közeg, amelynek mechanizmusai a személyes kötődésen keresztül hatnak, és amely az intimitás és a szeretet legfőbb forrása. A biztonságos kötődés, a korai életszakaszban kialakuló személyközi kapcsolatok meghatározóak az egyén egész életútjában, megalapozzák az önbizalmat, kortárs kapcsolatok, barátságok és intim kapcsolatok iránti igényt alakítanak ki (Czibere – Molnár 2015). Az első bizalmi kapcsolatok a legtöbb ember esetében a családban alakulnak ki, a szülő-gyermek kapcsolat minősége, és a korai intim kapcsolatok pedig mintaként szolgálhatnak az egyén egész életútjában.

A családi szocializáció egy társadalmilag differenciált alapon zajló folyamat a gyermekek felnövekedése folyamatában, amelyre több tényező együttesen hat. Ezek szabványosságát nem az egyén, hanem a társadalom határozza meg. Mollenhauer (1996) eredményei szerint több ilyen szabvány is hat: (1) a gyermek számára fontos személyek viselkedése, amelyeket különböző helyzetekben és szerepekben megfigyelhet a társas mezőben; (2) a gyermek által észlelhető, társadalmi interakciókat szabályozó normák és értékek; (3) a gyermeknevelés mindennapi gyakorlata során a társadalmi struktúrában elfoglalt hely, valamint a normák és szerepek által képviselt egyedi stílusban és viselkedésben megfigyelhető jelenségek.

De nem csak a családon belüli viszonyrendszereknek, hanem a külső társadalmi csoportokkal való kapcsolatoknak is fontos szerepük van a gyermekkori szocializáció folyamatában. A külső társadalmi rendszerek és a gyermekek között a szülők töltik be a közvetítő szerepet (Mollenhauer 1996), amelynek minősége és mennyisége nagyban függ a család társadalmi státuszától. Legnagyobb jelentősége a szocializációs folyamatban a gyermek és a szülő (vagy őt gondozó személy) közötti korai gondozási kapcsolatnak van, bármely társadalmi réteghez tartozzon is a gyermek és családja.

MEGALAPOZÓ NEMZETKÖZI ÉS MAGYAR GYERMEKVÉDELMI KUTATÁSOK

A gyermekvédelemben nevelkedő gyermekek és fiatalok – az egyik legsebezhetőbb társadalmi csoportként – számos hátránnyal küzdenek nevelkedésük során, mindez nemcsak az ellátórendszerben töltött éveiket határozza meg nagymértékben, hanem egyúttal a felnőtté válásukat, a felnőttkori társadalmi integrációjukat is determinálja (Ismayilova – Ssewamala – Huseynli 2014, Stein 2006b, Xie – Shen – Foster 2014). 2017-es nemzetközi becslések alapján 2,3 millió 0–17 év közötti gyermek él alternatív ellátásban világszerte. Egyre több ország ismeri fel, hogy a gyermekek jólétének kulcstényezője az intézményi ellátás negatív hatásainak kompenzálása és mérséklése. A nemzetközi eredmények azt mutatják, hogy az intézményi elhelyezések egyre inkább háttérbe szorulnak a hazagondozással és a család közeli ellátásokkal szemben (Petrovski et al. 2017). Magyarországon viszont 2011-hez képest a 18 éven aluliak száma növekedett, a 18 évesnél idősebbeké csökkent. 2018-ban 21 210 fő kiskorú és fiatalkorú élt a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében, közülük 6 796 fő közvetlenül a felnőtté válás kapujában állt (14–17 év közöttiek) (KSH 2019).

A Eurochild (2010) egy harminc ország részvételével megvalósított kutatásában több diszfunkcionális működési mechanizmusra, tendenciára és hiányosságra hívta fel a figyelmet, többek között a gondozásban lévő gyermekek nemzetközi összehasonlító adatainak hiányára, de az intézményes ellátások szerepét is megkérdőjelezte. A társadalmi kirekesztettséggel és az ellátásban nevelkedés pszichés következményeivel kapcsolatban is fejlesztési javaslatokat fogalmaztak meg (Eurochild 2010). A fiatalok sikeres felnőtté válásának és a rendszerből való kikerülésük eredményességének nemzetközi vizsgálatai különös hangsúlyt fektetnek a fiatalok kötődéseinek, erőforrásainak elemzésére, amelyek nemcsak a rezilienciavizsgálatok egyik alapvető területeként jelennek meg (Ismayilova – Ssewamala – Huseynli 2014, Stein 2006a), hanem egyúttal a szakpolitikai javaslatok és iránymutatások alapját is képezik. A rendszerben nevelkedő fiatalok maguk is kiemelik és igazolják, hogy a vér szerinti családba való visszakerülés prioritás az életükben, ennek érdekében pedig a biológiai családdal való kapcsolattartás megléte és kontinuitása, valamint a nevelőszülőkkel és gondozókkal történő kapcsolatok ápolása egyaránt nélkülözhetetlen (Chapman 2004).

A gyermekvédelmi vizsgálatok egyik kiemelt területe a gyermekek és fiatalok veszélyeztetettségének, a rendszerbe kerülés legfőbb kockázatainak azonosítása. Nemzetközi kutatások igazolják, hogy a szülők gondviselési lehetőségeinek hiánya mellett (pl. szegénységi lét) a gondviselési képességek hiánya is meghatározó kockázati tényező, mely sok esetben fizikai, szexuális vagy lelki bántalmazás formájában is megnyilvánul (Chipungu – Bent-Goodley 2004, Harden 2004, Pecora et al. 2006).

Magyarországon a KSH négy főcsoportot határozott meg a veszélyeztetettség kialakulásának okaira vonatkozóan: (1) *környezeti főcsoport* (gyermek közvetlen környezetéből adódó faktorok, mint például a lakással kapcsolatos problémák, szülők életvitele, bántalmazás), (2) *magatartási főcsoport* (a gyermek magatartásából vagy szenvedélybetegségéből adódó problémák), (3) *anyagi főcsoport* (az anyagi gond egyértelműen jövedelemhiányból eredeztethető és azt a segély nem mérsékeli), (4) *egészségi főcsoport* (gyermek egészségi problémái, tanulási nehézségek) (KSH 2016: 2). 2014-ben a gyermekek legnagyobb arányban (62%) a környezeti főcsoport okai miatt váltak veszélyeztetetté, tehát a közvetlen környezet volt meghatározó. A magatartásbeli, valamint az anyagi okcsoport hasonló arányban (18%, 14%) szerepel, az egészségi ok pedig a legkisebb arányban (6%). Az adatok lehetővé teszik, hogy az elmúlt több mint két évtizedre vonatkozóan megállapítsuk, hogy a környezeti okok egyre nagyobb teret kapnak az anyagi okcsoport visszaesésével párhuzamosan. Ugyanakkor ezt az eredményt torzíthatja az időközben megváltoztatott mérési módszertan, valamint a családokon belül végbement változások is (ld. bővebben²) (KSH 2016: 2). Korábban hasonló eredményre jutott Kiss (2010) is, aki negyvenhét olyan okot, valamint tünetet és körülményt határozott meg³, melyek jellemzően a gyermekek szakellátásba kerülését eredményezik. A gyermekvédelmi rendszerbe kerülés okai mellett a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedés folyamata is számos kockázatot rejt magában, melyek főként a felnőtté válás és önállósodás során jelentkeznek. Mindez hozzájárulhat ahhoz, hogy vulnerábilis csoportként életük számos területén hátrányokat éljenek meg a fiatalok. A gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek és fiatalok vizsgálatára irányuló hazai és nemzetközi kutatások számos fontos területre fókuszálnak, melyek lehetővé teszik az ellátórendszer működésének értelmezését és értékelését, valamint egyúttal igyekeznek feltárni a fiatalok szociális, pszichés és társadalmi helyzetét.

A hazai kutatások egybehangzóan korlátozottan vélik az intézményes nevelés kereteit (Duleba 2012, Szikulai 2003, Rácz – Szombathelyi 2006). Az intézményi – gyermekvédelmi rendszerben – nevelkedés szocializációs és pszichés következményeit néhány kutatás részletebben is vizsgálta, melyek legtöbb esetben a gyermekek és fiatalok gyengébb pszichés képességeit, a hiányos szocializációs folyamatokat és az önállóság hiányát találták (Rácz 2006, Szótsné 2007). Az intézményi nevelkedés formái (lakásotthon, gyermekotthon, nevelőszülői család) további különbözőségeket mutatnak. Rákó (2014) vizsgálata rámutatott, hogy a gyermekotthonokban és lakásotthonokban élő gyermekek és fiatalok között főként a szerhasználat és a szabadidő-felhasználás tekintetében lehet különbségeket tapasztalni, s ezekben az esetekben a gyermekotthonban élők kudarcosabbak (szerhasználat fokozottabb jelenléte, szabadidő eltöltésének beszűkültsége). Más megközelítésben az oktatás területén is differenciáló tényező lehet a gondozási hely típusa. Több kutatás is megerősíti, hogy a nevelőszülői családban nevelkedés előnyösebb és sikeresebb iskolai életpályát eredményezhet, szemben a gyermekotthonban és lakásotthonban nevelkedők lehetőségeivel és teljesítményével (Varga 2006, Rácz – Hodosán – Korintus 2009, Herczog 2013, Rákó 2014).

² <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/gyermekvedelem14.pdf>

³ Az okok között egyszerre találhatók körülményekből adódó problémák (pl. jövedelem, lakhatás), valamint közvetlenül a szülővel és/vagy a gyermekkel kapcsolatban felmerülő problémák (pl. drogfogyasztás, bántalmazás, kriminalitás stb.).

Hasonlóan fontos terület a fiatalok személyes történeteikhez, életútjához kapcsolódó traumatikus események vizsgálata, hiszen ezek a felnőtté válás egyik fundamentumaként a személyes történetek megélésével és ismeretével determinálják a későbbi felnőtt életet, a felnőttkori társadalmi integráció sikerességét (Lőrincz 2017, Rittner et al. 2011, Stein 2006a). A felnőttkori kimenetek, a rendszerből való kikerülés fázisára a kutatások az egyik legjelentősebb mérföldkőként tekintenek, mely egyúttal a rendszer működésének hatékonyságáról is visszajelez (B. Aczél 1994, Spitzer 1994). A felnőttkori társadalmi integrációt egyidőben két jelenség határozza meg: a társadalmi kirekesztettség és a szociális rendszer ellátásai iránti igény (Burgund – Rácz 2015). A kutatások nagy része ennek megfelelően a sikertelenség, a kudarcos kimenetek hátterének feltárására irányul. Összefüggés található ugyanis a gyermekvédelmi rendszerbe kerülés okai, valamint a rendszerben nevelkedés hatásai és a felnőttkori élet szegmenseinek diszfunkcionális működése között. Ebben a sorban említendőek a lakhatási nehézségek, a hajléktalanság, az elszegényedés, a szerhasználat és a bűnelkövetés is (Barth 1990, Collins 2001, Pecora et al. 2006). Az önálló életre történő felkészülés és felkészítés ugyanakkor védőfaktorként segítheti és facilitálhatja a felnőttkori boldogulást (Reilly 2003).

A sikeres felnőtté válás, valamint társadalmi integráció terén lényeges szerep jut a reziliencia vizsgálatának. Stein (2006a) reziliencia szempontú vizsgálata három különböző csoportot azonosított a rendszerből való kikerülés és a felnőttkorba történő átmenet terén. A talált csoportokat (1) áldozatokként, (2) túlélőkként és (3) sikeresekként kategorizálta. Az első csoport esetében a kedvezőtlen felnőttkori kimenetek és az életút során keletkező negatív élményeknek, traumáknak az összekapcsolódása jelentős volt, ebben az esetben a rendszer képtelen a kompenzációra. A túlélők körében a rendszerbe kerülést követő gondoskodásnak már van segítő szerepe, azonban így is az instabilitás és a korlátozott szintű reziliencia a meghatározó. Míg a sikeresek esetében az oktatás és a karrier is megfelelően alakul, a legnagyobb mértékben ebben a csoportban reziliensek a fiatalok. Homoki (2014) nemcsak az iskolai sikerességet tekintve a reziliencia, tehát a rugalmassági képesség egyik jelének, hanem egyúttal külső és belső tényezőket is tanulmányoz a rezilienciával való összefüggésben. 2016-ban három megyében és a fővárosban végzett kutatásban speciális rezilienciaskálát alkalmazva 100 serdülőt vizsgáltak. A serdülők többsége (65%) átlagos rezilienciaszinttel rendelkezett. A gondozási hely vonatkozásában viszont szembevetendő különbségek mutatkoztak, melyek mind azt támasztották alá, hogy a nevelőcsaládokban kedvezőbben alakul a fiatalok rezilienciaszintje, mely elsősorban a családiasabb közegnek tulajdonítható (Homoki 2017).

Hazai gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő fiatal felnőttekkel készült kvalitatív kutatás számolt be (Rácz 2012) két fő életútvariánsról: a sikeresek és túlélők csoportjáról. A két kategórián belül talált altípusok (7 altípus) az alanyok jellemzőit sűrítő tíz szempont alapján tovább árnyalják az életutak mintázatait. A negyven vizsgált fiatal közül 25 esetben volt tapasztalható barkácsolt életút (egyéni szocializációs minta, döntés és felelősség), miközben szekvenciális igényeket támaszt a rendszer velük szemben. 15 esetben normalizált életutat követtek az alanyok, tehát lineárisan követték egymást az életútszakaszok. Az életút alakulásában jelentős szerepe lehet az önálló életre, a felnőtt szerepekre való felkészülésnek, melynek hiányosságait kritikaként fogalmazták meg a fiatalok (Rácz 2012).

A rendszerben nevelkedő fiatalok jövőképe gyakran kétségekkel és bizonytalansággal övezett (Kálmánchey 2001, Szikulai 2003), melynek okai elsősorban a rendszerből való kikerüléssel összefüggésben álló, felnőtt élettel kapcsolatos kihívásokban keresendők (Rácz 2006).

Iglehart (1995) szerint a kihívások között főként a munkavállalással kapcsolatos nehézségek dominánsak. A fiatalok jövőképe komplex fogalom, melynek szerves része a fiatal életét keregető családképek változatossága, a rendszerszintű családeshmények és az egyéni szintű család-kép tapasztalások is. A gyermekvédelmi rendszer családkép koncepcióit tárta fel Rácz (2020) öt különböző csoport vizsgálata által. A család- és gyermekjóléti központok, valamint a gyermekvédelmi szakellátás vezetői körében végzett kérdőíves vizsgálat a családi funkciókat és a családi összetartozást hangsúlyozta. Ugyanakkor három, különböző fókuszú családdefiníció rajzolódott ki, melyek között megjelent a (1) „*vérségi, jogi vagy gazdasági kapcsolaton alapuló háztartás*” fogalomköre, a családtagok definiálásán, a közöttük lévő kapcsolatok meghatározásán keresztül. A (2) „*pszichológiai szükségletet, érzelmi kapcsolatot hangsúlyozók*” a családi milió érzelmi aspektusából közelítettek, míg a (3) „*társadalmi funkciót hangsúlyozók*” funkcionális kontextusban írták le a család egységét (Rácz 2020: 18–19). A kutatás kvalitatív részében a gyermekvédelmi szakértők és döntéshozók szerint a gyermekvédelmi rendszer alapvetően a nukleáris család eszményképét állítja középpontba, mely egyúttal normál szükségletekkel és megfelelő gyermeki magaviselettel párosul. Ez a családkép azonban a XXI. századi családok változékonyságát, instabilitását nem integrálja megfelelően, az individuális szükségletekre nem reflektál. A szakemberek körében uralkodó nézet a család közösségi és érzelmi alapú megközelítése, emellett csak másodlagosan jelenik meg a gazdasági funkció. A gyermekvédelem határán vagy a gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok esetében kettősség érzékelhető, két különböző családkoncepció ragadható meg körükben: a biológiai család és a tényleges családi közösség. Ez a két forma jelentősen különbözik egymástól, az utóbbi érzelmi kötődéseken, szeretetkapcsolaton alapul. Családképükben dominánsak az emocionális elemek, a szülői szerepet hosszú távú, egész életre szóló feladatnak tekintik, ennek hiányában a szülői szerep diszfunkcionális (Rácz 2020). Akár a vér szerinti családdal való szembenállás mint természetes folyamat (Kálmánchey 2001, Rácz 2020) határozza meg a jövőt, akár a család hiányában elsődleges szocializációs közegként funkcionáló lakásotthon vagy nevelőcsalád a meghatározó (Rácz 2006), a jövővel kapcsolatos perspektívák diverzívek.

A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Kutatásunkban a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedő 15–17 éves fiatalok eddigi életük során észlelt családi mintáit és az általuk vágyott családképet kívántuk feltárni. A családperspektívákat kombinált kvalitatív módszerekkel vizsgáltuk: félig strukturált interjúkat készítettünk és esettanulmányokat elemeztünk. Ennek keretében 46 interjú készült 21 fiatallal és 25 szakemberrel. Az interjúalanyokat szakértői mintavétellel választottuk ki, elsősorban Hajdú-Bihar megye területén működő szakellátásban élő fiatalok köréből. A személyes interjúk elkészítéséhez a fiatalok kiválasztása során elsődleges szempont volt, hogy normál szükségletű, 15–17 év közötti fiatalok kerüljenek a mintánkba. A szükséges engedélyek megszerzését követően két különböző fenntartó intézményrendszerében került sor az interjúalanyok kiválasztására előzetes kritériumainknak megfelelően. Ennek eredményeként mind a 21 fiatal normál szükségletű, közülük 11 fiatal lakásotthonban nevelkedett, míg 10 fiatal nevelőszülő családban. Az alanyok többsége lány (14 fő), közülük három esetben leányanyával zajlott a beszélgetés, továbbá hét fiú került a mintába. Az interjúalanyok legalább egyéves szakellátási tapaszt-

talattal rendelkeztek, többségük nem egyedül, hanem testvérével, testvéreivel nevelkedett a rendszerben. Életkorukból adódóan jellemzően az általános iskola felső tagozatának vagy a középiskola alsóbb évfolyamainak tanulói voltak. A legalacsonyabb osztályú alany 7. osztályos volt, míg a legidősebb 10. osztályos. Az életkor és az iskolai évfolyam ugyanakkor több esetben sem fedte az iskolai előrehaladás hagyományos mintázatát, több volt közöttük az évismétlő. Jellemzően több gondozási helyen is nevelkedtek a rendszerbe kerülést követően, elenyésző volt azok száma, akik a kezdetektől fogva az adott gondozási helyen nevelkedtek. Az alanyok többsége a vér szerinti szülőtől, szülőktől került gyermekvédelmi gondoskodásba, két esetben találkoztunk előzetesen nagyszülőknél nevelkedő fiatallal. Az interjú adatfelvételhez 4 fő dimenziót határoztunk meg: (1) a fiatalok családi-demográfiai jellemzői; (2) a jelenlegi helyzet átfogó bemutatása: ezen belül a jelenlegi gyermekvédelmi szakellátásban észlelt helyzete (lakásotthon, nevelőszülő) és körülményei, iskolai pályafutás, párkapcsolati jellemzők (3) jövőkép, jövőtervek: rövid távú tervek: továbbtanulás, szakma, lakhatás. Hosszú távú tervek: család, életcél. (4) Feltételek a célok eléréséhez: szubjektív megítélése a tervei eléréséhez szükséges tényezőknek. A szakértők között felkerestünk gyámokat, pszichológusokat, nevelőszülőket, esetmenedzsereket, nevelőszülői tanácsadókat, intézményvezetőket, utógondozó szakembereket. Az interjúkról minden esetben hangfelvételt készítettünk és szó szerinti átiratban rögzítettük azokat. Ezen felül az elemzés során hat esettanulmányt használtunk fel másodelemzés formájában⁴. A hivatkozott kötet (Komplex módszertanra épülő hatékonyságmérések a gyermekvédelemben) 15 gyermek és fiatal felnőtt esetét vizsgálja. A gyermekek életútjának feltárása során hangsúlyos szerepet kapott a rendszerben nevelkedés, illetve fontos szerep jutott a gyermekek közelében lévő szakembereknek is, akik interjúikkal segítették a rendszerhatások, diszfunkciók feltárását, az életút értelmezését. Jelen tanulmányban a 15 esettanulmányból 6 esettanulmányt dolgoztunk fel, melyek kiskorú klienseket, kifejezetten az általunk vizsgált 15–17 éves korosztályt állítják középpontba. A 6 esettanulmányban érintett fiatalok mindegyike nevelőszülőnél élt a vizsgálat idején. Ezen esettanulmányokat az interjú kutatás gyermekvédelmi rendszerben való mozgást vizsgáló dimenziójának kiegészítéseként használtuk fel.

A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Meghatározó családélmények a fiatalok körében

A fiatalok csalárendszerét, családélményeit a rendszerbe kerülés történetének narratíváján keresztül ismertük meg, mindez a vér szerinti szülőkkel és a családdal való kapcsolattartásra irányuló dimenzió feltárásával kiegészülve vált elemezhetővé. A megkérdezett fiatalok családtörténeteinek vizsgálata során három domináns családélményt azonosítottunk: (1) a szülői gondviselési lehetőségek vagy képességek hiánya miatti problémás csalárendszerben nevelkedőket, (2) az elhanyagoló és bántalmazó családban nevelkedőket és (3) a vér szerinti családélménnyel nem rendelkezőket.

⁴ Az esettanulmányok forrása: Rácz Andrea (2017) (szerk.): Komplex módszertanra épülő hatékonyságmérések a gyermekvédelemben. Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek és fiatal felnőttek életútjának vizsgálata a rendszer hatékonyságának mérése céljából. Rubeus Egyesület, Budapest.

A fiatalok családból történő kiemelése egyben a szülői gondoskodástól való megfosztottságot is jelenti. „Függetlenül attól, hogy ez a gondoskodás eleve sérült vagy hiányos volt, a kiemelés ténye válik explicitté és deklarálttá. A szülőkön túl a gyermek kiszakad egyéb kapcsolataiból, valamint az ismerős, eligazodást, így valamely biztonságot jelentő környezetből. A kiszakadás trauma.” (Bogács – Szikulai 2018: 122) Ebben a részben elemezzük a fiatalok vér szerinti családjában észlelt családképet, elsősorban a szülők domináns viselkedésének jellemzőin keresztül.

a) A szülői gondviselési lehetőségek vagy képességek hiánya miatti problémás családrendszer

A szülők gondviselési problémái sorában a megkérdezett fiatalok több családi okot is beazonosítottak, amelyek többnyire szorosan kapcsolódtak a családszerkezetben észlelhető extrém élethelyzetekhez is. Ilyen élethelyzet a *kiemelkedően magas gyermekszám*, amelyben a család-fenntartó munkavállalási akadályoztatása (pl. börtönbüntetése vagy betegsége) miatt fizikailag sem biztosítható a gyermekek biztonságos nevelkedése.

„Fúú..., mert apukám volt börtönbe egy hónapot és minket így elvittek. De már négy hónap múlva jöttünk is el. Utána voltunk otthon egy pár évet. De most lesz júliusban a tárgyalás. És így.” (16 éves lány, lakásotthonban él, 10 testvére van, van barátja)

Ugyancsak ebbe a kategóriába sorolhatjuk azokat a családelményeket, amelyek a *szegénységgel, az ebből következő kiszolgáltatottsággal, rossz lakhatási és egyéb körülményekkel* jellemezhetők.

„Hát végül is ezek ilyen családi okok. Hát otthon nem voltak jók a körülmények. És ezért.” (15 éves fiú, lakásotthonban él, 2 testvére van)

„Hát, 17 éves vagyok, a [Gimnáziumba] járok töri szakra. Még két évem van a gimiből a mostani tanéven kívül és majd jogi egyetemre szeretnék menni a későbbiekben. Hát, sportolni boxolok. Miért kerültem ide? Hát, elég hosszú, de anya miatt. Anya engem otthagyt, apa meg nem tudott nevelni és akkor mentem átmenetibe, és ott, amikor letelt az idő, ott apa nem tudott annyira sem olyan helyzetet teremteni, hogy hazavihessen. És akkor ott volt az, hogy hát akkor engem otthonba, csak egy ilyen terápián keresztül, merthogy [nevelőszülő] ilyen terápiás szakember, találkoztunk, így elkezdett velem foglalkozni, és amikor jött ez, hogy én otthonba megyek, hát az ottani vezető meg [nevelőszülő] se akarta, hogy úgymond elkallódjak, mert azért ott mégis sokkal másabbak a körülmények. És akkor jött az, hogy náluk pont felszabadult egy hely és szimpatikusak voltunk egymásnak és, hogy akkor jöhetnék ide. És akkor így.” (17 éves lány, nevelőszülőnél él)

„2009-ben kerültünk be, úgy hogy anyának révén. Éppen válófélben voltak, kiment apukám külföldre, nem tudta, hogy utána otthonba dug minket anyukám. Egy átmeneti otthonba kerültünk, és nem tudtam semmit se, annyit tudtam, hogy egy jó körülmények között lévő otthonba fogok bekerülni, és hálát adok az Istennek, hogy nevelőszülőkhöz kerülhettem. Tehát ez átmeneti otthon, olyan, hogy bekerülnek és akkor nevelőszülőhöz kerülnek. Mi egy özvegyhez kerültünk, akinek volt egy lánya. Voltunk beszélgetésen és akkor szimpatikus volt és úgy kerültünk éppen oda.” (15 éves, fiú, ta-

nul, nővére egyetemre jár, középső testvére is középiskolás, nevelőszülőktől került el az otthonba, nem jöttek ki)

„13 éves korom óta vagyok itt. Átmeneti otthonban is voltam. Hát anyuék elváltak, nem voltak házasságban, csak élettársi kapcsolatban, és kiment Franciaországba anyu és megismerkedett az új barátjával, apunak meg nehéz volt egyedül. Most ő is kint van Franciaországban, hogy helyrehozza az életét. Próbálgassa.” (16 éves lány, lakásotthonban él)

A nukleáris családformától eltérő nevelési közeg is sérülékeny élethelyzeteket teremthet **az eltartó közeli hozzátartozó betegsége vagy halála** következtében. Az ilyen családszerkezetet a távolabbi rokonsággal kibővített vagy azok tagjait pótlólagosan beintegrált viszonyrendszer jellemzi, amelyben a bevonódott családtagok támogató, eltartó szerepben jelennek meg. A család instabilitását a vér szerinti szülők teljes hiánya vagy az egyik szülő hiánya eredményezi, valamint a támogató-nevelő szerepben lévő új családtag alkalmassága és teherbíró képessége.

„4 éve jöttem ide úgy, hogy meghalt a mamám és nagybátyámhoz nem kerülhettem, mert volt egy felfüggesztettje, mert belekötöttek és bunyózott.” (15 éves fiú, lakásotthonban él, 1 testvére van)

Az egyik legösszetettebb családelményt a **magára maradó, és közben gyermekként felnőtt szerephez kerülő**, kisebb testvérük gondozása miatt szülői felelősségvállalásra is kényszerülő fiatalok körében találjuk. Ebben a szülői és gyermeki alrendszer összemosódása, a kettő közötti határok eltűnése észlelhető.

„Azért, mert anyukámék alkoholisták voltak. Igazából született egy olyan testvérem, aki nagyon beteg volt. És az orvosok szerint nem élte volna túl, hogyha nem hoznak el minket. (...) Igazából hamar fel voltam erre készülve, hogy gyerekem legyen. Mert anyu mikor megszülte a kisfiút, a legkisebbet, otthagya. És nekem kellett nevelnem. Ezért buktam meg elsőben, kétszer jártam. Rá voltam kényszerülve, az biztos.” (16 éves lány, lakásotthonban él, előtte nevelőszülőnél élt, jelenleg egy gyermeket nevel)

„4 éve vagyok itt. Ezelőtt a szüleimmel éltem. Ahol laktunk, ott nem volt jó a körülmény. (...) Nem szeretnék gyereket. Férjet? Azt se. De szeretem a kicsiket, csak felneveltem már egy húgomat, egy öcsémet. De nem fogom később se meggondolni.” (15 éves lány, 5 testvére van)

b) Bántalmazás miatti problémás családrendszer

Ebben a családformában vagy közvetlenül a gyermekeket érinti a bántalmazás valamely formája, vagy a felnőtt családtagok közötti bántalmazás szemtanúivá válnak, mely diszfunkció számos esetben a rendszerbe kerülés egyik fő okaként azonosítható (Chipungu – Bent-Goodley 2004, Harden 2004, Pecora et al. 2006). Az interjúk során nem kérdeztünk rá közvetlenül a bántalmazás tényére és annak körülményeire, a fiatalok szabadon beszélhettek a velük történeteikről, ha ehhez kialakult a megfelelő bizalom, így az alanyok saját bántalmazás-interpretációit vettük alapul. Az interjúk nem alkalmasak arra, hogy a gyermekek válaszaiból megállapítsuk, hogy a rájuk irányuló szülői bántalmazások a szülő-gyermek kapcsolat alapvető zavarai miatt alakultak-e ki, vagy az életnehézségek, szociális stressz, szociális nyomás

hatására a megküzdés elégtelensége miatt keletkező frusztrációk váltják-e ki, esetleg pszichiátriai betegség az oka. Ugyanakkor a legtöbb esetben értelmezhető a válaszadó fiatalok véleményéből, hogy a bántalmazó szülőtől való elszakadást is érzelmi veszteségként élik meg. Az elvesztett szülő családi mintája gyakran az egyetlen ismert minta, a gyermek családi szocializációs közegének központi jellemzője, hogy nem tudja, hogy nem ez a normális, igyekszik elismerést, szeretetet nyerni, és retteg a kudarctól, az elutasítástól. A bántalmazó családi kötelék elsődleges traumát okoz a gyermeknek, hiszen épp azok a személyek okoznak számára csalódást, akik a világhoz fűződő alapélményeit szolgáltatják. Ahogy korábban is írtuk, a gyermek számára a szülőkön keresztül alakul ki a külvilághoz kapcsolódás az élet minden területén. Az ilyen családban felnövekvő gyermek családképében gyakran jelenik meg a negatív énképű, alacsony önértékelésű abuzív szülő, aki védtelen a külső nyomásokkal szemben, frusztrált, szorongó, megbirkózási képessége alacsony szintű, ezért a kritikus életesemények hatására könnyen elveszíti a kontrollt. A megkérdezett gyermekek esetében ezt a helyzetet súlyosbítja, hogy többnyire rossz szociális helyzetben, kiszolgáltatott, izolált környezetben kell a család felnőtt tagjainak a problémákkal megbirkózni.

„– És miért kerültetek be az otthonba?

– Mert anyukánk alkoholista és vert bennünket folyamatosan, nem adott enni, meg ilyenek.

– És apukád?

– Hát, apukám...ő is mostanában elég sokat iszik, de már szétváltak nagyon régen.

– És akkor velük nem is tartjátok a kapcsolatot, a szülőkkel?

– Én édesanyámmal nem, apukámmal igen.” (16 éves lány, tanul)

A bántalmazó szülőktől olykor maguk a gyermekeik menekültek el, az alábbi esetben a nagyobb gyermekek mentették a kisebbet is, és önként kérelmezték védelembe vételüket.

„– Hogy kerültél ide?

– Hát, igazából a két nagyobb tesóm elhoztatták magukat és jöttem én is.

– Mert nem volt jó otthon?

– Hát nem.

– Azóta velük tartod a kapcsolatot? Szoktál találkozni a tesóiddal, szüleiddel is?

– Persze, igen-igen.

– Mióta vagy itt?

– Hát, olyan 8 éve.” (16 éves fiú, sikeres sportoló)

A megkérdezett fiatalok körében **rendszer-bántalmazás** is előfordult, nevelőszülői abúzus miatt költöztek el a fiatalok a befogadó családtól.

„Hét éve, de amúgy kilenc éve, hogy nem vagyok otthon. Hát, amúgy ez úgy kezdődött, hogy otthon voltam és hétéves koromban kerültem E-ben nevelőotthonba. És onnan P-ra kerültem nevelőszülőhöz. És hát ott nem jó volt, mert ütöttek-verték bennünket. És hát én szóltam a gyámomnak, hogy el szeretnék onnan menni és idehoztak T-ra. Hát a mostani körülmények, környezetem az nagyon jó.

– Többen vagytok?

– Van két testvérem még. Van egy húgom meg egy öcsém, meg van egy nővérem is. Ő E-ban van zárt-intézetben. Hát, anyával tartom a kapcsolatot, apával nem. Hát, anya mostanában amúgy

nem nagyon szokott jönni, de nem is érdekel. Gyűlöljük egymást, szóval..." (16 éves lány, szakácsnak tanul)

A családon belüli erőszakos magatartás újabb megjelenési formája az anyával szemben **az apa vagy a nevelőapa bántalmazó magatartása**. Ebben az esetben az anya veszélyeztetettsége a gyermekek veszélyeztetettségét is magában hordozza.

„16 éves vagyok, van egy 4 hónapos fiam, K-ke.” (...) „Hát két pici van, otthon anyával. Anyuékkal is tartom a kapcsolatot. Terhesen is voltam otthon. Egész sokszor. Sz-ról is hazaengedtek heti szinten. Három húgom van még, ők Sz-n vannak nevelőszülőnél. Bátyám már 19 éves, ő már külön életet él. Meg egy nővérem meg egy húgom van, ők Sz-n maradtak lakásotthonban, ahol én voltam.

– Miért kerültetek el otthonról többen is?

– Anyát bántalmazta mostohaapám. Azért kerültünk el anyaotthonba.” (16 éves lány, 8 testvére van, lakásotthonban él, elvégezte a 8 osztályt, a 9-et elkezdte, egy gyermeket nevel)

CSALÁDÉLMÉNYEK ÉS ÉLETESEMÉNYEK HATÁSA A CSALÁDI ATTITÜDÖKRE, CSALÁDPERSPEKTÍVÁKRA

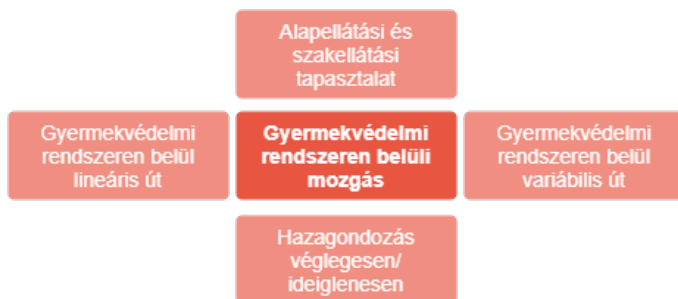
A gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek és fiatalok családperspektíváit komplex megközelítésben vizsgáltuk, mely lehetővé teszi, hogy a vágyott családdal kapcsolatos elképzelések, valamint a családi attitűdökkel összefüggésben a vizsgált alanyok körében felmerülő tipikus befolyásoló tényezőket beazonosítsuk. Ezek a tényezők egyben hatástényezőkként is értelmezhetőek az alanyok esetében, melyeknek két fő csoportját különítettük el: a *domináns családelményt* és a *domináns életeseményt*. A kategóriákat önmagukban, egymástól függetlenül nem érdemes értelmeznünk, hiszen a sokszínű életesemények és családstruktúrák, valamint az ezek közötti mozgások kizárólag egymáshoz való viszonyukban érthetőek meg. Ennek eredményeként nem beszélhetünk tiszta kategóriákról, a domináns családelmény egyszerre jelentheti a fiatal életében a domináns életeseményt is. Eredményeink értelmezése alapján a heterogén életutak egyben különböző családelményekkel, életeseményekkel és a gyermekvédelmi rendszeren belüli mozgás különféle változataival alkotnak komplex rendszert.

Ezenfelül azonban nemcsak a fiatalok élete során végbement tapasztalások kerültek hangsúlyosan előtérbe, hanem a fiatalok családi és társadalmi környezetének egyik legfontosabb színtereként a *gyermekvédelmi rendszeren belüli mozgásokat* is jelentős dimenzióként azonosítottuk. A fiatalok *gyermekvédelmi rendszeren belüli mozgása* (1. ábra) több változatra bontható, a mozgások alakulását nagyszámú külső és belső tényező egyaránt befolyásolja. A családperspektívák vonatkozásában fundamentális kategóriának véljük, hogy a fiatal a gyermekvédelem alap- és szakellátásának rendszerében milyen családstruktúrákkal találkozik, mennyi időt tölt el ezekben a családpótló színterekben, valamint milyen tapasztalatokat szerez nemcsak a családi attitűdök, de az életvezetés és a társadalmi környezet vonatkozásában. Jelen kutatás keretében csak néhány tipikus mozgást tudunk felvázolni, ezek azonban a családperspektívák, a vágyott család konstruálása során domináns utaknak bizonyultak. Vizsgálatunkat kiegészítettük az általunk vizsgált korosztályt célzó esettanulmányokkal is (lásd módszertani fejezet), mely során a rendszerrel kapcsolatos érintettséget, mobilitást másodelemeztük. Ezekkel az esettanulmányokkal összevetésben azonban nem találtunk további főbb mozgási irá-

nyokat, ezen típusok eltérő színezeteit és változatait tudtuk csak beazonosítani. A mozgások sorában a legideálisabb esetben megtörténik (1) a végleges hazagondozás, sok fiatal esetében azonban a hazagondozás ideiglenes állapot marad. Ennek megfelelően nem lehetünk biztosak abban, hogy a fiatal számára a vér szerinti családmilió a domináns családelemény. Meghatározó azon fiatalok csoportja, akik (2) egyszerre rendelkeznek alapellátási és szakellátási tapasztalatokkal is. Ebben az esetben a kiemelés megelőzően feltételezhető a családi élet javítására, a gyermekek gondozásának és fejlődésének biztosítására szolgáló beavatkozás, mely a fiatal számára a szakellátást megelőzően is a családi működés diszfunkcionalitását jelezheti. A szakellátáson belüli mozgások lehetnek (3) lineárisak (pl. hosszú távú gondozásihely-váltás nélküli elhelyezés), vagy (4) variábilisak (több szakellátási forma, több gondozási hely). Előbbiek esetében mind nevelőszülőnél, mind lakóotthonban nevelkedő fiatalok esetében tapasztaltuk, hogy problémamentes és bizalomra épülő kapcsolat esetén a fiatal biztonságban érzi magát a család pótló színterében és sem az ellátásoldal, sem a kliensoldal részéről nem fogalmazódik meg az igény a gondozásihely-váltásra. Ezzel szemben külső körülmények, ideiglenes hazagondozás vagy a gondozási helyen tapasztalt problémák eredményeként a variábilis utak több nevelőszülő családot, lakóotthoni közeget és ezáltal számos, a fiatallal kapcsolatba kerülő szakembert jelentenek az alanyok életében. Ez a változatos rendszeren belüli mozgás kevésbé képes megteremteni a fiatal számára az otthont jelentő családi szférát, mely a családperspektívák alapjává válhatna.

1. ábra Gyermekvédelmi rendszeren belüli mozgás

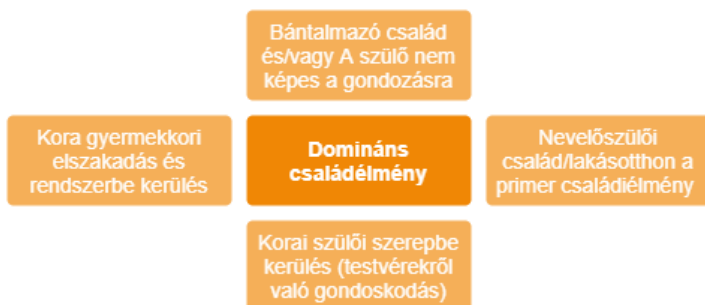
Forrás: Saját szerkesztés 2020

A *domináns családelemények* (2. ábra) között a meghatározó elem a kötődés megszakadása, akár (1) a szülők gondviselési képességének hiányára vagy bántalmazó családra, akár (2) a korai szülői szerepbe kerülésre (testvérekről való gondoskodás) vonatkozóan vizsgálódunk. Az előbbi esetben a szülői képességek, lehetőségek hiánya volt a bekerüléstörténet meghatározó eleme, ennek egyik jellemző formája volt a különböző devianciák szülői megnyilvánulása (bűnelkövetés, alkohol és szerencsejáték-függőség). Szélsőséges esetekben a lelki, fizikai vagy szexuális bántalmazás is felszínre került. A korai szülői szerepbe kerülés az előző családeleménnyel szoros összefüggésben a szülő-gyermek kötődés megszakadása mellett a testvérekről való gondoskodás új szerepköréhez és terheihez kapcsolódó kontextusban merült fel. A fiatalok számára mindezek traumatikus élményként jelentek meg visszaemlékezéseikben. Az emlí-

tett alkategóriák a vér szerinti családi szintér diszfunkcionalitását jelzik. Hasonlóan meghatározó kategória (3) a kora gyermekkori elszakadás és rendszerbe kerülés, mely egyben a családnélküliség élményét jelenti, azonban emellett megjelenik (4) a nevelőszülői családot, illetve lakásotthont primer családeleményként megélők csoportja, akik számára ezek a családpótló szinterek az elsődleges tapasztalások. Ezen esetekben a rendszeren belüli mozgás diverzitása miatt a családpótló szinterek változékonysága és instabilitása volt a domináns. Bizonyos esetekben a meglévő gondozási hely szolgált viszonyítási alapként a fiatalok számára, azonban előfordult az is, hogy korábbi, a gyermekvédelmi rendszeren belüli családeleményt tekintették meghatározónak, akár pozitív, akár negatív élményről is volt szó. A domináns családelemények sok esetben egyszerre bekerülési okokként is funkcionálnak, a családi életben belül felmerülő problémák mellett azonban a környezeti tényezők is szerepet játszanak. Előzetesen a gyermek magatartása miatti bekerülést is ezen kategóriák egyik jelentős elemének véltük, ugyanakkor az interjúk során nem talákoztunk olyan bekerülési narratívával, amely ezt az esetet erősítené meg.

2. ábra Domináns családelemények

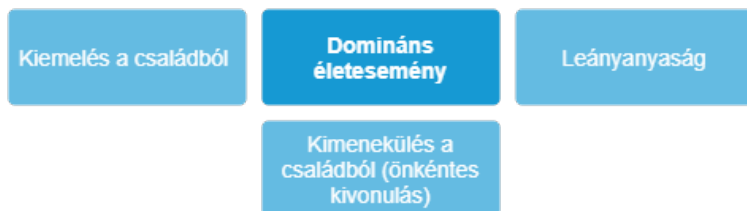
Forrás: Saját szerkesztés 2020

A *domináns életesemények* (3. ábra) családperspektívákkal való összefüggésében a családból való (1) kiemelés – egyben a vér szerinti családból való kiszakadás mint trauma – folyamata több alany esetében is felszínre került. Ezen domináns életesemények során nem kizárólag a kiemelés pillanatát említették meg az alanyok, hanem a kiemelést, mintegy folyamatként szemlélték. Ebben az értelemben a kiemelést megelőző, valamint az azt követő átmeneti időszakot nehézségeivel, kétségeivel együtt is ezen eseményhez kötötték. Ez a folyamat-fókuszú megközelítés érzékeltette leginkább, hogy a fiatal önmagára maradt, és a pszichés terheit tovább súlyosbította az új helyzethez való alkalmazkodás kényszere. Egyes alanyok (2) maguk menekültek ki a családi életből, önkéntes kivonulókká váltak. Ezekben az esetekben a fiatalok maguk jelezték a környezet számára, hogy nem megfelelően gondoskodtak róluk a vér szerinti családban vagy később, a hazagondozás lehetőségénél nem tértek vissza a vér szerinti családdhoz. Míg (3) a leányanyaságot hasonlóan domináns életeseményként határoztuk meg, hiszen ezen történetek a korábbiakkal megegyezően sokkal inkább az egyént helyezi a középpontba, a gyermekvállalással együtt járó feladatokra, megoldási lehetőségekre fókuszál. Ezek a tapasztalások természetesen nem választhatóak le a család színteréről, a megélt élmények vi-

szont ebben a kategóriában inkább kapcsolódnak a fiatal magára maradásához, mint a vér szerinti vagy nevelői családhoz, lakásotthonhoz.

3. ábra Domináns életesemények

Forrás: Saját szerkesztés 2020

A FIATALOK CSALÁDPERSPEKTÍVÁI

A családperspektívákra befolyásoló erővel bíró hatástényezők értelmezését követően ismer-tjük a fiatalok családperspektíváit, valamint az említett kategóriákkal való összefüggéseket. A családperspektívák terén homogenitást figyeltünk meg, jellemzően nukleáris családot sze-retnének a fiatalok, melyet a házasságkötés kötelékében vagy akár anélkül képzelnek el.

„Férjhez menni nem szeretnék, de gyereket akarok. Vagyis hát, hogy úgy akarom, hogy legyen vala-ki, akitől kötődök. És gyereket is szeretnék tőle, de összeházasodni azért nem, mert nem éri meg szerintem, ha összeveszünk, akkor sok papírmunka meg minden.” (17 éves lány, nevelőszülővel él)

Az ideális jövőbeli család szimbolizálhatja a vér szerinti családstruktúrával és a családél-ményekkel való szembenállást (bántalmazás, elhanyagolás), de egyben követendő példaként is szolgálhat.

„Hát nem tudom, én két gyereknél többet nem akarok. Én kettőnél többet nem akarok. (...) Én nem szeretnék senkire se hasonlítani. Vagyis nincs példaképem. Én csak saját magamba bízok, ennyi. Megyek magam után.” (16 éves lány, a nevelőszülő is bántalmazta)

Hasonlóan követendő példaként fogalmazódott meg a nevelőszülői család miliője, mely többnyire a nevelőszülői családnál hosszabb ideje élő fiatalok esetében jelent meg.

„Hát most így nem tudom. Tehát ha már majd 30-hoz közelítek. Hogy hívják, inkább most el kéne kezdeni dolgozni, hogy egy kis befektetés is legyen. És majd meg hát egy fix munkahely és majd utána. Kihez hasonlítanék? Hát, most itt a nevelőapukám. Ő is nagyon jó. Tehát, én már úgy mon-d azt elértem magamba, hogy én már nagyjából ugyanazt csinálom. Nekem ez így pont jó.” (16 éves fiú, nevelőszülőknél él)

„– Van olyan felnőtt, akire szeretnél hasonlítani?

– Hát, legfőképpen anyára, mármint a nevelőanyukámra, mert ő ilyen nagyon kitartó.” (16 éves lány, nevelőszülőknél él)

„Hát, van egy jó állásom, jól fizető. És harmincévesen már szeretnék családot mindenképpen, két gyerekkel. Bár nem tudom, hogy a karrier, meg a gyerek mennyire lesz majd összeegyeztethető, de ez majd korral elvállik. Meg, hát ugyanúgy [nevelőszülővel] is szeretném tartani a kapcsolatot, meg a barátnőmmel is. Úgymond szeretnék egy saját életet. Hogy tényleg az van, hogy én alakítom ki magamnak. Nem akarok senkire se szorulni, csak én. Az olyan jó lenne.” (16 éves lány, nevelőszülő-nél, diplomát szeretne)

A rendszeren belül sokat mozgó fiatalok számára a vágyott család elképzelése sok esetben akadályokba ütközött, néhányuk még nem gondolkozott korábban azon, milyen családot képzel el magának, mások a családalapítás megvalósításában foglalmaztak meg hiányosságokat (pl. nincs kilátás megfelelő lakhatra).

Többségüknél a vér szerinti családdal való megfelelő kapcsolattartás segítette az ideális családról alkotott kép kialakítását és tartalommal való feltöltését, a családi attitűdök elsajátítását, másoknál ez a faktor inkább gátló tényezőként merült fel.

Diszfunkcionális családból, különböző családstruktúrákból érkezve a vizsgált vulnérabilis csoport jellemzően funkcionális, nukleáris családot képzel el magának. Ebben jelentős szerepet tulajdonítunk azoknak a vizsgált kategóriáknak – amelyek egy része egyben bekerülési ok is –, melyek domináns családelményként, életeseményként vagy a rendszerben történő mozgások eredményeként befolyásoló erővel bírhatnak a jövőtervezésre. Akár ideologikus képzeletről, akár reális vágyakról legyen szó, a fiatalok családperspektíváit és családi attitűdjeit számos tényező befolyásolja, melyek közül a fenti eseményeket meghatározó erejűnek véljük.

Welch (1987) a humánökológiai megközelítés során az egyén életmódjából mint a társadalom legkisebb egységéből indul ki. Modellje a szociális munka területének kimagasló elmélete, amely széles körben elfogadásra és alkalmazásra talált. Középpontjában az ember áll, aki kapcsolatain keresztül érintkezik a természeti és társadalmi környezetével, azzal összhangot és kölcsönös támogatást alakít ki. Ezeknek a kapcsolódási pontoknak a vizsgálata és értelmezése több szinten is történhet, amely azt is kifejezi, hogy az egyének hányféle szinten, milyen lehetőségek alapján szervezhetik az életüket, beleértve az aktuális élethelyzetet, stratégiákat, szükségleteket és ezek kielégítését vagy az életmódot is. Welch modellje az egyén és a társadalmi környezete kölcsönhatásainak rendszerét a különböző beilleszkedési módszerek, az érvényesülés, a társadalmi életben való boldogulás összefüggésében vizsgálja, amelyeket elsősorban az ezeket elősegítő, az egyént körülvevő erőforrásokon keresztül értelmez két kategóriában: a természetes és a mesterséges támogató erők rendszerében. A szerző az egyén és a környezet szoros kölcsönhatásában hét szintet határoz meg az egyén mikrovilágából kiindulva, a körkörösre kifelé táguló makrotársadalmi szintek felé: fizikai; intraperszonális; interperszonális; család; helyi közösségek; kulturális; állam, nemzet. A hibás működésből problémák keletkezhetnek az egyéni, a közösségi, a társas és társadalmi szinteken egyaránt. Ezek értelmezéséhez Woods (1994) funkcionális és diszfunkcionális működési jellemzőket társított. Témánk szempontjából a legmeghatározóbb a család szintje. A támaszokat ezen a szinten értelmezve a szerző értelmezésében akkor működik jól, ha a család a hozzátartozás érzését nyújtja, és támaszként működik a nehéz időkben vagy a problémák idején. Nem jól működő támaszt abban az esetben jelent a család, ha hiányzik a hozzátartozás érzését nyújtó közeg, vagy az őket jellemző emberi kapcsolatok destruktívak, az egyénnek pedig nincs hová vagy kihez fordulnia a problémájával.

A Welch-féle humánökológiai modell alapján kutatásunk korlátait figyelembe véve nem teszünk kísérletet a modell összes szintjének elemzésére, kizárólag a családi szinten és a helyi közösség szintjén igyekszünk eredményeinket interpretálni. Az elemzés során konceptuális akadályokba ütköztünk, hiszen a családi szint esetünkben több családstruktúrát és családi miliőt jelentett, melyek között előfordultak ugyan domináns családi színterek, de a vizsgált fiatalok esetében nem beszélhetünk kizárólag egyetlen családiszint-élményről. A családi szintet tehát komplex módon vizsgáltuk, a családstruktúrák sokszínűségének kontextusában. Kutatásunk során alapvető kérdésként fogalmazódott meg, hogy a családból való kiszakadás feltétlenül negatívan, diszfunkcionálisan határozza-e meg a jövőre vonatkozó családperspektívákat. Az alanyok esetében – habár a családból való kiemelés traumatikus élmény –, mindez nem eredményezi szükségszerűen a családperspektívák diszfunkcionalitását, a családalapítástól való elzárkózást. Ugyanakkor a családból való kiszakadás sok esetben egyben a vér szerinti család funkcióvesztését, a nem megfelelő gondozást is jelenti. Ebben az értelemben a családhoz való tartozás és a család támaszként működése részben vagy teljesen akadályozottá válik. Jóllehet a család szintjén több diszfunkcionalitás is megjelenhet a humánökológiai szemlélet szerint (hozzátartozás élmény hiánya, támasz hiánya, destruktív kapcsolatok), ezek a hiányosságok és problémás működések a vizsgált fiatalok körében nem feltétlenül járnak együtt, érzékelésük és megélésük eltérő lehet. A fiatalok életében találhatóak olyan vér szerinti családélmények, melyek biztosítani tudják a fiatal hozzátartozás-érzését, még ha funkcióját tekintve a család nem is képes a fiatalot megfelelően gondozni, ellátni. A fiatalok körében tehát egyaránt megjelennek azok is, akik a vér szerinti család funkcióinak betöltésében döntően hiányosságokat érzékeltek, de azok is, akik néhány tekintetben funkcionális működést tapasztaltak a vér szerinti család közegében. Ennélfogva a családperspektívákkal való összefüggésben kirajzolódott, hogy a vér szerinti család diszfunkcionális működése nemcsak ellenpéldaként értelmezhető, hanem bizonyos esetekben – feltételezhetően a hozzátartozás élményének megléte mellett – akár követendő mintaként is szolgálhat a fiatalok számára. Ezen esetekben tetten érhető a vér szerinti családban tapasztalt domináns családélmények, domináns életesemények megismétlődése a fiatalok életútjában, a diszfunkcionális működés újratermelődése (pl. leányanyaság, bűnelkövetés). A fizikai gondozáson túl többek között ezen hiányosságok korigálása érdekében jelenik meg a gyermekek és fiatalok életében a szakellátás rendszere, mely nevelőszülői elhelyezés vagy lakásotthon formájában próbálja a funkciók betöltését megvalósítani.

A humánökológiai szintek között átfedések érzékelhetők a szakellátásban élő fiatalok helyzetében, hiszen míg egyszerre család pótló szintéreként azonosítjuk a gondozási formákat, addig egyben a helyi közösség szintjére is belépünk a gyermekvédelmi szakellátás intézményei és szereplői által. Ebben az összetett helyzetben releváns kérdésként merülhet fel, hogy az intézményi struktúrák képesek lehetnek-e pótolni a családi miliőt, kompenzálni a családból való kiszakadás következtében jelentkező problémákat, nehézségeket. Rácz (2016) az állam által betöltött szülői szerep vizsgálatakor az állam túlszabályozó, paternalista jellegére és a felelősség alacsonyabb szintekre (család, iskola, egyén) helyezésére hívja fel a figyelmet, mely nem teszi lehetővé a szinteknek megfelelő, egyéni igényekre reflektáló gyermekvédelmi ellátások megvalósulását.

Úgy véljük, a szintek dichotómiája (család, helyi közösség) egyszerre jelenthet erőforrást, mely két szinten segítheti a fiatal szükségleteinek feltárását és azok megfelelő kielégítését, ab-

ban az esetben, ha átfogó probléma- és szükségletfeltárást feltételezünk, valamint a szintek és szereplők megfelelő együttműködése is megvalósul (pl. családi szinten a nevelőszülők által, helyi közösség szintjén a fiatalokkal dolgozó szakemberek által). Ugyanakkor diszfunkcionális lehet, ha a két szint túlzott mértékben egybeforr és megszűnik az egymás feletti kontroll, valamint az esetek teljes körű megismerésére irányuló igény.

ÖSSZEZÉS

Tanulmányunkban a gyermekvédelmi szakellátásban élő 15–17 éves fiatalok körében vizsgáltuk a családperspektívák alakulását, a vér szerinti családban megtapasztalt családműködés alapján. Az első fejezetben a megalapozó elméletek körében kiemeltük a strukturalista-funkcionalista, az interakcionalista, valamint a rendszerszemléletű megközelítéseket. A funkcionális elméletek összefüggései megalapozzák a családi funkciók jelentőségét, és felhívják a figyelmet a családi érték- és normarendszerek fontosságára, valamint a családi szocializációs hatások jelentőségére a felnövekvő gyermek számára. Az interakcionalista elméletek összefüggéseiből azokat a jelentősebb tényezőket emeltük ki, amelyek a családon belüli társas kapcsolatokkal foglalkoznak, és hozzájárulnak a családtagok egymás közötti együttműködési jellemzőinek értelmezéséhez. A rendszerelméleti összefüggések felvezetése során pedig elsősorban a családokat értelmező összefüggéseket emeltük ki, annak érdekében, hogy a családtagok közötti határok, a családi alrendszerek értelmezése mélyebb megértést adjon a családműködések belső folyamatairól is. Ez annál is inkább fontos kérdés, mert a későbbiekben a rendszerelvű humánökológia elméletét is felhasználjuk a kapott eredmények értelmezéséhez. A családi szocializáció társadalmilag differenciáltságának gondolatával bevezettük a társadalmi rétegződés által meghatározott családi belső viszonyok egyediségének és társadalmi strukturális meghatározottságának gondolatát is. Hangsúlyoztuk viszont, hogy nem csupán a belső viszonyrendszereknek, hanem a külső társadalmi csoportokkal zajló kapcsolatoknak is rendkívül fontos szerepe van a gyermekek szocializációjában. Ebben a folyamatban ugyanis a szülők képviselik az összekötő és közvetítő szerepet, amelynek mennyisége és minősége szintén státuszfüggő. Kiemeltük, hogy a korai gondozási feladatoknak és folyamatoknak nagy jelentősége van a gyermekkori szocializációs hatásokban.

Ismertettük a kutatásunkat megalapozó eddigi átfogó gyermekvédelmi rendszerre irányuló jelentősebb kutatási eredményeket. A legfrissebb eredmények szerint több mint 23 ezer fiatalkorú gondozott él a szakellátás rendszerében. Rájuk vonatkozóan ismertettük az ellátásba kerülésük legfőbb okait is. Ugyancsak kitértünk az állam szerepvállalásának formáira, a pótlólagos szülői szerepek problémáira, a hiányos szocializációs folyamatok következményeire.

A kutatás módszertanának ismertetése során a kutatási környezet feltárására és bemutatására is törekedtünk. Ennek keretében ismertettük a kutatás kombinált kvalitatív módszertanát, a minta jellemzőit és a kutatás főbb dimenzióit. Kutatásunkat 15–17 év kor közötti fiatalok körében bonyolítottuk, kvalitatív módszerekkel: félig strukturált interjúk és esettanulmányok felhasználásával. 46 interjút készítettünk és 6 elkészült esettanulmányt dolgoztunk fel. Külön kitértünk a fiatalok rendszeren belüli és rendszerek közötti mozgásaira, amelyeket külső és belső tényezők egyaránt befolyásoltak, és amelyek meghatározó életélményt jelent-

hettek a különböző családi struktúrák és működések megtapasztalása terén. Eredményeinket két nagy egységben értelmeztük. Az első elemzési szakaszban feltártuk és bemutattuk a fiatalok meghatározó családelményeit, mindezt a hiányokon keresztül értelmezve. Három típust azonosítottunk, a szülői gondviselési lehetőségek és képességek hiányát, az elhanyagoló és bántalmazó családi közeget, valamint a vér szerinti családelmény hiányát. Az ezekben a rendszerekben beazonosítható, olykor extrém élethelyzetek következtében a gyermekek a gondozási rendszerbe kerültek. A részletesen feltárt jellemzőket követően eredményeinket a családelmények vizsgálatára építettük, és összegeztük ezek hatását a családattitűdökre és családperspektívákra. A domináns családelmények és életesemények sorában az egyik legmeghatározóbb természetesen a családból kiemelés megélése volt, de nem kizárólagosan. Az azt megelőző és követő negatív-pozitív élmények együttesen határozták meg annak jelentőségét. Eredményeinket a humánökológia rendszerében a családok és az intézmények szintjén is értelmeztük, és bemutattuk ennek konceptuális nehézségeit, a kizárólagos családi élmény hiánya miatti problémákat, valamint a családi és az intézményi szintek közötti átfedéseket, összecsúszásokat, amelyek a helyi közösségek szintjén is összekapcsolják a szereplőket, funkcionális és diszfunkcionális működést egyaránt eredményezve.

IRODALOM

- B. Aczél A. (1994): A gyermekvédelem dilemmái Magyarországon. *Eszmélet*, 6(21–22): 66–78.
http://epa.oszk.hu/01700/01739/00007/eszmelet_EPA01739_22.item973.htm (Utolsó letöltés: 2020. 05. 08.)
- Barth, P. R. (1990): On Their Own: The Experiences of Youth After Foster Care. *Child and Adolescent Social Work*, 7(5): 419–440.
https://www.researchgate.net/publication/226792735_On_their_own_The_experiences_of_youth_after_foster_care (Utolsó letöltés: 2020. 05. 06.)
- Bogács E. – Szikulai I. (2018): Élethelyzetek, problémák, szükségletek a gyermekvédelmi szakellátás fókuszából. In: Rácz Andrea (szerk.): *Átmeneti ellátások fejlesztési lehetőségei a gyermekvédelem különböző szegmenseiből. Műhelytanulmány*. Budapest: Rubeus Egyesület, 122–140.
- Broderick, C. B. (1993): *Understanding family process: Basics of family systems theory*. Calif: Sage Publications, Newbury Park.
- Burgund A. – Rácz A. (2015): Comparative Analyses on Youth Care in Hungary and Serbia. *Metszetek. Társadalomtudományi folyóirat*, 4(2): 97–106.
http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek%202015_2_07_burgund.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 04. 30.)
- Chapman, M. – Wall, A. – Barth, R. (2004): Children's Voices: The perceptions of Children in Foster Care. *American Journal of Orthopsychiatry*, 74(3): 293–304.
https://www.researchgate.net/publication/8418307_Children's_Voices_The_Perceptions_of_Children_in_Foster_Care/link/54ca4ad20cf22f98631ad0a9/download (Utolsó letöltés: 2020. 04. 30.)

- Chipungu, S. S. – Bent-Goodley T. B. (2004): Meeting the Challenges of Contemporary Foster Care. *The Future of Children*, 14(1). Children, Families, and Foster Care. Princeton University: 74–93.
<https://www.jstor.org/stable/1602755> (Utolsó letöltés: 2020. 04. 30.)
- Collins, E. M. (2001): Transition to Adulthood for Vulnerable Youths: A Review of Research and Implications for Policy. *Social Service Review*, 75(2): 271–291.
<http://www.jstor.org/stable/10.1086/322209> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 06.)
- Coontz, S. (2005): *Marriage, a History: From Obidience to Intimacy, or How Love Conquered Marriage*. New York: Viking.
- Crouter, A. C. – Booth, A. (eds.) (2003): *Children's influence on family dynamics: The neglected side of family relationships*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Czibere I. – Molnár É. (2015): „...nem a kortárs családi lét múltó aberrációja” Családdefiníciók és családelméletek az angolszász szociológiai irodalomban. *Metszetek. Társadalomtudományi folyóirat*. 4(4): 19–53.
http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_201504.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 05. 08.)
- Duleba N. (2012): Az állami gondozás krízisei. *Nagyerdei Almanach*. 2012/2. 3(5): 131–150.
http://filozofia.unideb.hu/na/vol2012_2/122.08_DN_131-150p.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 12. 20.)
- Eurochild (2010): National surveys on children in alternative care. Executive Summary.
https://www.eurochild.org/fileadmin/public/05_Library/Thematic_priorities/06_Children_in_Alternative_Care/Eurochild/FINAL_EXEC_SUMMARY.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 12. 20.)
- Fiese, B. H. et al. (2002): A Review of 50 Years of Research on naturally Occurring Family Routines and Rituals: Cause for Celebrations? *Journal of Family* 16: 381–390.
- Harden, B. J. (2004): Safety and Stability for Foster Children: A Developmental Perspective. *The Future of Children*, Vol. 14, No. 1, Children, Families, and Foster Care: 30–47.
https://www.jstor.org/stable/1602753?seq=1#metadata_info_tab_contents (Utolsó letöltés: 2020. 04. 30.)
- Herczog M. (2013): Szakellátásban élő gyerekek és korai iskolaelhagyás. QALL – Végzettséget mindenkinek! című projekt. Budapest: 1–13.
http://oktataskepzes.tka.hu/content/documents/Projektek/2013/QALL/qall_szakellatas_esl_herczog_maria.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 05. 01.)
- Homoki A. (2014): A gyermekvédelmi gondozottak reziliencia vizsgálata a Dél-Alföldi és az Észak-Alföldi régióban. Doktori (Phd) értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola.
- Homoki A. (2017): A gyermekvédelmi szakellátásban élő serdülők rezilienciájának alakulása hazánk három megyéjében és a fővárosban. In: Rácz Andrea (szerk.): *Komplex módszertanra épülő hatékonyságmérések a gyermekvédelemben*. Budapest: Rubeus Egyesület.
http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2017/05/komplexmeresek_gyv_2017_FINAL.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 08. 20.)

- Iglehart, P. A. (1995): Readiness For Independence: Comparison of Foster Care, Kinship Care, and Non-Foster Care Adolescents. *Children and Youth Services Review*, 17(3): 417–432.
http://www.nysnavigator.org/files/professionals/readiness_for_independence_kin_and_nonkin_families.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 05. 06.)
- Ismayilova, L. – Ssewamala, F. – Huseynli, A. (2014): Reforming child institutional care in the Post-Soviet bloc: The potential role of family-based empowerment strategies. *Children and Youth Services Review*, 47: 136–148.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0190740914003314> (Utolsó letöltés: 2019. 08. 20.)
- Kálmánchey M. (2001): Nevelőszülőnél élő gyerekeknél előforduló pszichés problémák. *Család, Gyermek, Ifjúság*. 2001/2: 45–53.
http://epa.uz.ua/03400/03457/00026/pdf/EPA03457_csalad_2001_2.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 08. 20.)
- Kantor, D. – Lehr, W. (1975): *Inside the Family: Toward a Theory of Family Process*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Kiss M. (2010): Hogyan határozhatóak meg a szakellátásba kerülés okai? Együttműködés a gyermekvédelemben I. *Család, Gyermek, Ifjúság*, XIX. évfolyam 2010/3: 6–14.
www.csagy.hu/images/stories/kiadvanyok/folyoirat/CsaGyl_2010_3.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 03. 16.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2016): *Gyermekecsély – A gyermekvédelmi jelzőrendszer működése, 2014. Statisztikai Tükör*.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/gyermekvedelem14.pdf> (Letöltés dátuma: 2018. 03. 13.)
- Központi Statisztikai Hivatal – STADAT (2019): *A gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatalok. Táblázat*.
https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg013.html (Letöltés dátuma: 2019. 08. 20.)
- Lőrincz A. (2017): Az állami gondozott fiatalok képe jóról és rosszról. *Képzés és gyakorlat*. 15(4): 125–134.
http://publicatio.nyme.hu/1485/1/12_Lorincz_Andrea_tanulmany_2017_04_u.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 05. 06.)
- Mollenhauer, K. (1996): Szocializáció és iskolai eredmény. In: Meleg Csilla (szerk.): *Iskola és Társadalom I. (Szöveggyűjtemény)*. Pécs: JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, 95–109.
- Pecora, J. P. – Kessler, C. R. – O'Brien K. – White, R. C. – Williams, J. – Hiripi, E. – English, D. – White, J. – Herrick, A. M. (2006): Educational and employment outcomes of adults formerly placed in foster care: Results from the Northwest Foster Care Alumni Study. *Children and Youth Services Review*, 28: 1459–1481.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0190740906000703> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 06.)

- Stein, M. (2006a): Research review: young people leaving care. *Child and Family. Social Work.* 2006/11 3: 273–279.
<http://eprints.whiterose.ac.uk/4159/1/ResearchReview.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 08.)
- Stein, M. (2006b): Young people aging out of care: The poverty of theory. *Children and Youth Services Review*, 28: 422–434.
https://www.researchgate.net/publication/222762444_Young_people_aging_out_of_care_The_poverty_of_theory (Utolsó letöltés: 2020. 05. 08.)
- Szikulai I. (2003): Beszámoló a gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utánkövetéses vizsgálatáról. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. http://www.tegyesz.hu/file/Szakmai_informaciok/Kiadvanyok/Szikulai_Istvan_Beszamolo_a_gyermekvedelmi_rendszerbol-nagykorusaguk_utan_kikerult_fiatal_felnottek_utankoveteses_vizsgalatarol.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 01. 04.)
- Szötsné K. Zs. – Pap É. – Pál K. – Jankovics Cs. – Dr. Mirnics Zs. (2007): Gyermekvédelmi gondoskodásban és családban nevelkedő serdülőkorúak érzelmi intelligenciája, megküzdési stratégiája és szorongása. *Család Gyermek Ifjúság folyóirat*, XVI. évfolyam 2007/2: 17–22.
http://epa.niif.hu/03400/03457/00067/pdf/EPA03457_csalad_2007_2_017-022.pdf (Utolsó letöltés: 2017. 05. 02.)
- Varga A. (2006): Gyermekvédelmi gondoskodásban élők az iskolában. *Család, gyermek, ifjúság*, 15(6): 14–20.
http://epa.oszk.hu/03400/03457/00054/pdf/EPA03457_csalad_2006_6_013-020.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 05. 13.)
- Welch, G. (1987): An integrated approach to social work practice. In: McKendrick, B.W. (ed) *Introduction to social work in South Africa*. Pinetown: Owen Burgess 152–176.
- Woods, R. (1994): A szociális munkások tevékenységeinek egy lehetséges rendszerezése. In: Hegyesi Gábor – Talyigás Katalin (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata 1. kötet*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet 32–45.
- Xie, R. – Sen, B. – Foster, M. (2014): Vulnerable Youth and Transitions to Adulthood. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 143: 29–38.
https://www.researchgate.net/publication/274514165_Vulnerable_Youth_and_Transitions_to_Adulthood (Utolsó letöltés: 2020. 05. 08.)